

VARIA

XV

**Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov
(Banská Bystrica – Tajov 7 – 9. 12. 2005)**

**Zostavili
Anna Gálisová
Alexandra Chomová**

**Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici
2008**

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v Bratislave
Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici

Vedecký redaktor

Doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc.

Recenzenti

Prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.

Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD., mim. prof.

Technický redaktor

Vladimír Radik

Z tlačových podkladov JÚLŠ SAV vytlačil

OFFPRINT

Better Polygraphic Services

Bratislava

ISBN 80-89037-04-6

ŠÁRGA, Ján: Zprávy o štúdiu „sotáckeho“ nárečia. In: *Carpatica*, 1940, 1, zv. 2/A, č. 3, s. 204–241.

ULIČNÝ, Ferdinand: Rusini v Zemplínskej župe od 14. do 18. storočia. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 37–51.

Hydronymia povodia Hrona vo svetle etník

Jaromír Krško

Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica

Dejiny národov sú veľmi často spojené s putovaním, hľadaním nového domova, stretávaním sa s inými národmi, vzájomným ovplyvňovaním a miešaním. Nové generácie hľadajú vlastnú minulosť, aby sa z nej mohli poučiť. Aj v dnešnej spojenej Európe môže minulosť slúžiť ako príklad spolužitia (ale aj mocenských bojov) viacerých etník, ktoré tvoria etnický základ Európy.

Témou nášho príspevku bude stručné načrtnutie vplyvu rôznych etník, ktoré sa postupne usadzovali v oblasti povodia Hrona – od doby príchodu Slovanov na toto územie až po súčasnosť.

Chronológia etnických pohybov nám výrazne pomáha pri určení etymológie jednotlivých hydroným. Nesmieme však zabúdať aj na ďalšie faktory, ktoré ovplyvňovali podobu historických zápisov hydroným, ktoré nie sú dôkazom o etnickom vplyve – na mysl máme najmä ideologické tlaky, pod ktorými vznikli pomad'arčené podoby slovenských (čiastočne aj nemeckých) hydroným na konci 19. a začiatku 20. storočia a poslovenčovanie nemeckých a maďarských hydroným po II. svetovej vojne. Do úvahy treba brať aj skutočnú etnickú kolonizáciu – t. j. príchod nemeckého etnika, ktorý treba odlišovať od osídľovania na nemeckom mestskom práve¹.

Väčšina slovenských hydroným (aj na juhu Slovenska) má slovansko-slovenský pôvod, pretože dnešné územia postupne osídľovali Slovania prichádzajúci zo severu a severovýchodu (podľa R. Krajčoviča (1988) išlo o západných Slovanov a tento smer označuje termínom *zakarpatiská prabáza*) a z juhovýchodu (podľa R. Krajčoviča išlo o južných Slovanov a migračnú vlnu označuje termínom *juhovýchodná prabáza*)². Slovania však neprichádzali do ľudoprázdnej krajiny. Kon-

¹ Historička D. Lehotská v štúdiu *Nemecká kolonizácia v Turci* (1945) spomína, že domáce slovenské obyvateľstvo viacerých turčianskych obcí sa začalo hlásiť k nemeckej národnosti, aby obec dostala nemecké mestské práva, ktoré im poskytovali viaceré výhody. Tento fakt sa však určite neprejavil v toponymii, ale len v etnickom zložení obyvateľstva pri sčítaní ľudu.

² R. Krajčovič vo svojej teórii nadviazal na názory a poznatky E. Paulinyho, ktorý slovanskú migráciu opisuje napr. v diele *Fonologický vývin slovenčiny* (Bratislava, 1963).

takt s predchádzajúcim (ťažko možno tvrdiť, že s pôvodným) obyvateľstvom spôsobil, že Slovania prevzali do svojej slovnej zásoby aj niektoré toponymá označujúce veľké, a teda z hľadiska orientácie, veľmi dôležité objekty. Išlo najmä o veľké pohoria, jednotlivé vrchy...³ Z hydronymie sú predslovanského pôvodu napr. názvy Dunaj, Morava, Hron, Tisa. (Varsik, 1989. s. 7). Možno len súhlasiť s názorom historika B. Varsika, že naši predkovia sa určite museli stretnúť s predchádzajúcim obyvateľstvom aj v oblastiach iných tokov, ako tomu bolo pri prevzatí názvu Hron, pretože v blízkosti ústia Hronu ústia aj Ipel' a Váh a dolné toky slovenských riek „sú na prvý pohľad pre Slovanov nejasného pôvodu, kým názvy tých stredných a menších riek, ktoré Slovania už neprevzali od predslovanského obyvateľstva, sú zväčša jasného slovanského pôvodu.“ (Varsik, 1989. s. 7).

Prichádzajúce slovanské obyvateľstvo si zakladalo osady najmä v dolinách riek, riečnych terasách, sprašových dunách, pričom osídľovanie postupovalo proti prúdu južných slovenských riek až na sever. Pri vylietavajúcich sa tokoch sa usadili Slovania na vyvýšeninách. Okolie riek poskytovalo vhodné podmienky pre lov lesnej zveri, včelárstvo a zber lesných plodov – šlo prevažne o lužné lesy s výskytom vrb, topoľov, jelší, jaseňa. V suchších povodiach rástol najmä hrab, dub a buk. Apelatívne označenie porastov okolia potokov sa často propriálizovalo a vytvorilo tak základ onymickej nomenklatúry hydronymie vyššie položených tokov.

Existencia Nitrianskeho kniežatstva, neskoršej Veľkej Moravy vytvorila základy pre obsadenie územia dnešného Slovenska slovanským etnikom, z čoho vyplýva, že názvy vodných tokov i toponymie vo všeobecnosti majú slovan-slovenský základ. Hydronymá slovenského základu (historickej hydronymie) sa nachádzajú na celom toku Hrona, vrátane dolnej časti, ktorú v súčasnosti obýva prevažne maďarské obyvateľstvo. Z doteraz spracovaných historických podôb hydroným povodia Hrona môžeme do tejto skupiny zaradiť napr. názvy⁴ *Biely potok*, *Čierny potok*, *Čierna voda*, *Hrdzavá*⁵, *Hrdzavec*, *Malý Zelený potok*, *Veľký Zelený potok*, *Farbený potok* atď., ktoré označujú sfarbenie koryta toku alebo miesta, kde potok preteká. Mokrá, barinatá pôda v okolí prameňov alebo

³ Lingvistickou geografiou sa na Slovensku zaoberal najmä A. Habovštiak – poznatky publikoval vo viacerých štúdiách, časť z nich vydal v monografii *Zo slovensko-slovenských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)* (Habovštiak, 1993). V súvislosti s osídľovaním Slovenska západnými Slovanmi a ich prevrstvovaním južnými Slovanmi môžeme pripomenúť napríklad pomenovanie vrchu *Tlstá* (1373 m n. m.) v Turci (západoslovanský lexikalizmus), proti používanému nárečovému tvaru *tučný* (nezápadoslovanský lexikalizmus), ojkonymum *Istebné* na Orave (západoslovanská striednica *e* za pôvodný *o* oproti očakávanej striednici *o*) atď.

⁴ Skupinu hydroným slovanského pôvodu reprezentujú prevažne hydronymá zaznamenané v historických dokladoch. Nezaradili sme sem názvy tokov pochádzajúcich zo súčasných máp – tie sú a posteriori slovenské.

⁵ Dnes sa tento potok volá Rudniansky potok, čo dosvedčuje, že koryto je sfarbené dočervena od prítomnosti železnej rudy.

brehov tokov motivovala pomenovania ako *Kalný potok*, *Mútny potok*, *Mútniansky potok*, *Muráň*⁶ (ľavostranný prítok Brusniansky), *Ráztoka*..., naopak, čistá dravá voda podmienila názvy *Bystrica*, *Bystrý potok* (z psl. **bystrъ* – bystrý, jasný, čistý, rýchly), *Zubrovica* (azda prenesené od silného toku, ale mohlo ísť aj o motiváciu výskytom zubrov v okolí). Historický zápis z r. 1228 *torrens Ryvchka* (= Reviščka) (Šmilauer, 1932, s. 357) dnešného Bieleho potoka (4), svedčí o dravej vode vytrhávajúcej zem (< sloveso *rvat*). Označenie miesta prameňa pôvodným slovanským apelatívom *dudla* (z psl. koreňa **dud-*) – priehlbina, jama, dolina, pochádza názov *Dudlava*. Išlo teda o potok prameniaci v úžľabine, v jame (porovnaj Ondruš, 2000, s. 45). Tvar toku motivoval názvy *Krivá*, *Krivé*, *Krivec*, *Krivý potok* (z psl. adjektíva **krivъ*). Stará slovanská lexika označujúca vlastnosti (v našom prípade vlastnosti vodného toku) ovplyvnila hydronymá *Hukava* (od slovesa *hučať*), podobne aj palatalizovanú podobu *Hučava*; *Sopotnica*, spolu so svojím pravostranným prítokom *Sopotnička* (z psl. **sopotъ* – vodopád i šumiaca voda)⁷; *Brusnianska* (s pravým prítokom *Brusencom*), ktoré boli motivované psl. apelatívnym základom **brusъ* – brúsny kameň (prípadne kameň vyhladený vodou). V hydronyme *Lukavica* môžeme analyzovať praslovanské adjektívum **lъkavъ*, ktoré označovalo ľstivý, zákerný tok s množstvom spodných vírov. Pomenovanie *Neresnice* – 24 kilometrového ľavostranného prítoku Slatiny motivoval pokojný, vyrovnaný vodný tok, v ktorom sa neresili ryby. Prítomnosť soli vo vode často motivovala názov *Slanec* (z adj. *slaný*). Názvy *Slatina*, *Slatvinský potok* boli zase motivované praslovanským základom **solt-*, ktoré označovalo mokré miesto, rašelinisko alebo minerálnu kyslú vodu (pozri aj Varsik, 1989, s. 57).

Významným motivačným faktorom v hydronymii je označenie porastu, cez ktorý tok preteká. Takto boli napríklad motivované názvy *Čremošné* (podľa porastu *čremchy* < psl. **čermъcha* – ker alebo strom z čeľade ružovitých (*Padus racemosa*), *Dúbravský potok* (z apel. *dúbrava* < psl. **dъbrava* – porast dubu), *Chmeľúska* (podľa porastu *chmeľu* < psl. **chъmelъ*, bot. *Humulus*), *Trnkový potok* (porast *trnky* < psl. **trъnъka*), *Tínie* (od *tíňového porastu* – psl. **trъnъ*), *Trsteník*, *Trstie* (podľa porastu *trstia* < psl. **trъstъ*); prípadne bol názov motivovaný vôňou lúčneho porastu (napr. dúškou materinou – *Thymus serpyllum*) – *Voňacie*⁸. Po-

⁶ V doterajšej onomastickej literatúre sa uvažovalo o motivácii názvu (najmä v súvislosti s ojkonymom *Muráň* na Gemeri) zo strmých brál, na ktorých bol postavený muránsky hrad, ktoré pripomínajú múry. Najnovšie názory Š. Ondruša (2000, s. 69) posúvajú motiváciu názvu *Muráň* do oblasti apelatívneho základu *mur-* vo význame mokrina, bahno, ktoré vznikli z indoeurópskeho základu *meu-* : *mou-* (< slovanské *mul-* – porovnaj napr. slová *múľ*, *mláka*...).

⁷ Porovnaj aj *Sopotnica* – prítok Hornádu pri Kysaku, *Sopotnica* v Poľsku (< ojkonymum *Sopoty* pri Baltickom mori)...

⁸ Ide o prítok Hrona v katastri Polomky. Tento typ názvu sa vyskytuje aj v *Muráni* (Polomka aj *Muráň* ležia v blízkosti Muránskej planiny) a označuje lúku, ktorej názov bol motivovaný porastom dúšky materinej (pozri Krško, 2001, s. 110).

rastom bol motivovaný aj významný ľavostranný prítok Hronu – *Sikenica*. Etymológiu názvu vysvetľuje V. Šmilauer (1932, s. 359) a B. Varsik (1989, s. 53) porastom *sitiny* (bot. *Juncus*) na brehoch tejto rieky (z toho vzniklo aj pomenovanie vrchu Sitno – pozri Majtán, 2001)

Veľmi často vznikajú hydronymá transonymizáciou, t. j. preberajú formu propria z inej onymickej sústavy (najčastejšie z oronyma, terénneho názvu, ojkonyma a pod.). V hydronyme je tak vyjadrené miesto prameňa voči dominantnému (relačnému) objektu – vrchu; miesto, kde vodný tok preteká – dolina, chotárna časť, obec... Do tejto skupiny môžeme zaradiť názvy *Priechod* (z tzv. geografického toponyma *Priechod* – to z psl. **prěchodъ* – miesto, kde sa dalo prejsť cez horský masív⁹), *Podperina* (z terénneho názvu *Podperina* < podľa pozície voči vrchu *Perina* < pôvodne *Perin*¹⁰), *Prašnica* (podľa oronyma *Prašnica* – motivované prašnou pôdou), *Prosné* (podľa rovnomenného terénneho názvu – to bolo motivované porastom *prosa* – bot. *Panicum*), *Repište* (podľa terénneho názvu *Repište* – miesto pestovania *repy* – bot. *Beta*), *Selčiansky potok* (podľa ojkonyma *Selce* – to z psl. apelatíva **selo* – majetok, resp. **selce* – osada), *Skalica*, *Skalka* (podľa oronym – tie z psl. **skala*).

Ďalším etnikom (z chronologického aspektu), ktoré ovplyvnilo vodné názvy v povodí Hrona, bolo maďarské etnikum. Staromaďarské kmene začínajú sporadicky prichádzať do oblasti dolného Dunaja na začiatku 9. storočia, najprv menšie skupiny, neskôr menšie vojenské jednotky. Časť z nich dostala súhlas panovníka na usadenie sa na území Veľkej Moravy ako hostia. Koncom 9. storočia prišlo do Karpatsko-dunajskej kotliny asi 250 000 Maďarov a po roku 900, keď zaujali staromaďarské kmene celé Zadunajsko, začali výboje aj na sever od Dunaja. J. Hladký vo svojej monografii o hydronymii povodia Nitry píše, že „s datovaním výbojných akcií Maďarov na toto územie sú isté problémy – archeológovia ich kladú do 2. štvrtiny 10. storočia, historici sa nazdávajú, že sa uskutočňovali už na začiatku 10. storočia. Asi dvadsať rokov obsadzovali sídliská južného a juhozápadného Slovenska, ostatné časti boli začleňované do vytvárajúceho sa uhorského štátu neskôr.“ (Hladký, 2004(a), s. 13).

Tlak staromaďarských kmeňov v Zadunajsku spôsobil, že sa časť Slovanov z tohto územia posunula na sever a vytvorila tak etnický základ dnešných obyvateľov stredného Slovenska.¹¹ Toto posunutie na sever umožnilo presun staromaďarských kmeňov do oblastí južných častí dnešného Slovenska (najmä na juhozápadnom Slovensku – oblasť Nitry, bývalej Tekovskej a Novohradskej

⁹ Cez *Priechod* sa dá prejsť z Nízkych Tatier do Liptova (cez Baláže na Donovaly, Korytnicu do Partizánskej Lupče) – išlo o strategicky dôležitý bod.

¹⁰ Ide o kultové miesto neďaleko Detvy, ktoré bolo azda zasvätené pohanskému Perúnovi

¹¹ Ide o pôvodných južných Slovanov, ako o tom svedčia nezápadoslovanské prvky v praslovanskom základe slovenčiny. E. Pauliny ich označoval termínom „Prastredoslováci“. Toto etnikum „prekrylo“ západných Slovanov na strednom Slovensku (pozri Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*.)

župy). Zotrvanie starých Slovákov vo svojich pôvodných sídliskách na dnešnom južnom Slovensku podmienili viaceré skutočnosti – pričlenenie centra bývalého Nitrianskeho kniežatstva pod správu Arpádovcov, ktorí však nemohli toto priveľké územie obsadiť svojimi ľuďmi; porážka starých Maďarov na Lechu; a existencia špecializovaných remeselníckych osád – systém tzv. zamestnanec-kých alebo služobníckych osád¹². Slovenský juh bol teda etnicky zmiešaný, ale prevažovalo tu slovenské obyvateľstvo (porovnaj Hladký, 2004(a), s. 14; Stanislav, 1999, s. 14). Do severnejších oblastí prenikali Maďari neskôr a ich osídlenie bolo omnoho redšie ako na juhu Slovenska (Stanislav, 1999, s. 264) a priamo neovplyvňovali podobu hydronymie. Etnická slovensko-maďarská hranica v povodí Hrona sa neskôr ustálila približne v tých oblastiach, ako je dnes (Levice až Nový a Starý Tekov). Výboje maďarských kmeňov však pokračovali aj na sever – svedčia o tom názvy hradných sídlisk v okolí Zvolena (napr. *Veľká Stráž, Malá Stráž, Hrádok, Priekopa...*). Tieto opevnenia mali (už v období Veľkej Moravy) chrániť dôležitú obchodnú cestu (tzv. veľká cesta – via magna) smerujúca z Podunajska cez Šahy, Krupinu, Zvolen, Turiec, Oravu až k Baltickému moru (Ďurková, 1993, s. 27). K začleneniu zvolenského regiónu do uhorského štátu došlo až v priebehu druhej polovice 11. storočia a nie hneď po rozpade Veľkej Moravy (Ďurková, 1996, s. 164).

Postupné prenikanie maďarského etnika na územie dnešného Slovenska je spojené s preberaním názvov významných riek, okolo ktorých sa sústreďoval vtedajší hospodársky život (rieky predstavovali dôležitú dopravnú cestu, zabezpečovali dostatok potravy, vodu pre zavlažovanie, splňali rozhraničujúcu i obrannú funkciu). Preberanie sa netýkalo len hydronymie, ale toponymie a antroponymie vo všeobecnosti.¹³ Prevzatia hydroným do maďarčiny v období okolo 10. storočia nám dochovali vtedajšie nazálne vokály, pôvodné praslovanské g a ďalšie zvláštnosti vtedajšieho fonologického systému slovenčiny.

V dolnom povodí Hrona existovala (a v bežnej komunikácii existuje podnes) dvojmenná sústava hydroným – slovenská a maďarská. O priamom vplyve maďarského etnika na hydronymiu Hrona môžeme hovoriť vtedy, ak existujú odlišné motivácie názvov (nejde teda o kalk). Do tejto skupiny patria hydronymá *Batov potok*, ktorý je roku 1988 zaznamenaný aj vo forme *Ag potok* (z maď. apel. ag – rameno a apel. potok); potok *Jabloňovka* bol motivovaný tým, že

¹² Služobníckym osadám na Slovensku venoval pozornosť J. Stanislav – najmä v druhom diele významnej práca *Slovenský juh v stredoveku*. Špeciálne sa však týmto druhom osád venoval R. Krajčovič (*K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku*, 1956 a *Najstaršie zamestnania v Tekove, Honte a Novohrade vo svetle historickej toponymie*, 1963). Poznatok vyplýva zo základnej tézy, že vlastné meno je ako celok de facto nepreložiteľné, k translácii dochádza len po rozložení propria na apelatívnu zložku, ktorá sa preloží a následne proprializuje. (k tomu KRŠKO, J. 2003(a), s. 28).

¹³ Poznatok vyplýva zo základnej tézy, že vlastné meno je ako celok de facto nepreložiteľné, k translácii dochádza len po rozložení propria na apelatívnu zložku, ktorá sa preloží a následne proprializuje. (k tomu KRŠKO, J. 2003(a), s. 28).

preteká obcou *Jabloňovce* (tá bola premenovaná r. 1948 z pôvodného názvu *Almáš*). Tento vodný tok sa prvý raz spomína r. 1245/1270 ako *rivulus ville Almas* a popri názve *Jabloňovka* sa používa aj staršia forma *Almáška* a *Almašianka*. Významný ľavostranný prítok Hrona – *Perec* v bývalej Tekovskej stolici má vo svojej histórii zapísané aj podobu *Csatorna* (1888) (to z apelatíva *csatorna* – kanál – pretože v týchto miestach sú vybudované mnohé odvodňovacie a zavlažovacie kanály). Ďalší ľavostranný prítok Hrona z tejto oblasti – *Sikenica*, má okrem pomad'arčenej formy *Szikincze patak* (z r. 1871) horný tok nazvaný ako *Kőpatak* (katastrálna mapa z r. 1871) – ide o kalkovanú podobu pôvodného nemeckého názvu *Steinbach* (kő – kameň + apel. patak).

Veľmi zaujímavé názvy v maďarčine má štvorica pravostranných prítokov Hrona – *Blatniansky potok*, *Lužianka*, *Malianka* a *Vrbovec*, pretože *Blatniansky potok* bol v katastrálnej mape z r. 1876 zapísaný ako *Sár egy*, r. 1938 ako *Sár*, motiváciou bolo blatisté koryto potoka; potok *Lužianka* na spomínaných katastrálnych mapách ma podobu *Második sári patak* (v preklade *Druhý blatný potok*), okrem týchto názvov sme zaznamenali pre tento potok aj jeho kalk z maďarčiny – *Blatnica* (1937), Š. Krištof terénnym výskumom v Tekove r. 1975 dokladá aj názov *Šári potok* (paralelne s názvom *Lužianka*). *Malianka* je v historických katastrálnych mapách zapísaná ako *Harmadik sári patak* (1876), *Harmadik Sár* (1936), *Maľanka* (1937). Maďarské podoby označujú v poradí „tretí blatný potok“, slovenskú podobu motivovala blízkosť osady *Málaš*, cez územie ktorej potok preteká. Poradie „blatných potokov“ vyjadrovalo následnosť voči Hronu – Hron, *Lužianka*, *Malianka* obkolesovali územie *Damaša* (dnešné *Hronovce*). Analogicky sa vytvorila aj maďarská podoba pre potok *Vrbovec* – pôvodne zapísaný ako *riv. Nogsar* (1255) (= Nagy sár), roku 1876 sa objavuje prvý raz ako *Első sári patak*, 1888 *IV. Sár patak* (!), 1936 *Első Sár* a *IV. Sár* (!), Š. Krištof z r. 1975 dokladá paralelné názvy *Mogyorós* a *Liska* (správne by malo byť *Lieska*, pretože *mogyorós* je orieškový – hydronymum bolo motivované terénnym názvom *Orechové*, ktoré sa nachádza medzi Dolným a Horným *Píalom*).

V súvislosti s označovaním potokov poradovým číslom možno vysloviť domnienku, že išlo skôr o technické označenie na katastrálnych mapách, pretože v bežnej komunikácii sa nevyužíva číselné označenie objektov (odporuje tomu tzv. „relatívna geografia“).

Časť hydronymie povodia Hrona tvoria názvy, ktoré pochádzajú z maďarčiny a v úze tamojšieho obyvateľstva sa udomácnili natoľko, že nebolo potrebné meniť ich podobu. Napr. hydronymum *Teler*, ktoré je v špeciálnej mape z r. 1876 zapísané ako *Telér*, v katastrálnej mape z r. 1889 *Tellér*. Názov pochádza z maďarského apelatíva *telér* – žila. Ale v roku 1890 je tento potok zapísaný aj pod názvom *Egeres vize patak* (= Jelšový potok), motivácia spočívala v jelšovom poraste na brehoch potoka. Na mape z r. 1895 sa však objavuje ďalšia podoba – *Egres* (egreš). Motivácia porastom egreša nie je správna, skôr ide o chybný zápis (správne by malo byť *Egeres*).

Časť hydroným utvorených z maďarských apelatív, zapísaných maďarským pravopisom tvoria historické zápisy, ktoré dnes nevieme identifikovať a lokalizovať. Ide o objekty (tečúce i stojaté vody), ktoré zapísali maďarskí pisári. Tieto objekty často plnili rozhraničujúcu funkciu pri určovaní hraníc chotárov, majetkov a pod. Rekonštruovaný názov močariny južne od Tlmáč pod názvom *Čertovo bahno* bolo zapísané r. 1075 ako *Orduksara*, *Orduktava*, r. 1358 *vrduksara* a r. 1381 *Vrduk sara*. Názov odvodzuje V. Šmilauer z maďarských apelatív *ördög* – čert a *sár* – blato (Šmilauer, 1932, s. 358). Prameň *Eger* bol v historických listinách r. 1250 zapísaný ako *Egur*, 1293 *Egurfeu*, motiváciou boli apelatíva *egér* – myš a *fő* – vriet' (prenesene asi žriedlo, vyvieracka). Blatistý terén v okolí prameňov bol často motivačným činiteľom, takýto prípad sme zaznamenali v neidentifikovanom prameni neďaleko Hrochote pod názvom *Sár*. V historických dokladoch je zaznamenaný nasledovne – 1282 *Saar*, 1557 *Tosar* – názov vznikol propriatizáciou maďarského *tó* – jazero a *sár* – blato.¹⁴ Zaniknuté (resp. dnes neidentifikovateľné) pramene v povodí Hrona, ktoré mohli mať závadnú vodu (aspoň dočasne) boli pomenované *Fertős* (prameň v chotári Dolnej Mičinej) a *Vörösfertőfő* (v chotári Lukavice) vznikli z adjektíva *fertőző* – nákazlivý, apelatíva *fő* – prameň a druhý v poradí aj z adjektíva *vörös* – červený.

Neidentifikované tečúce vody zapísané maďarským pravopisom boli motivované zvukom, ktorý vydávala tečúca voda – *Csörgő ér*, teda z maďarského *csörgő* – hrkálka a *ér* – rameno. Tento potok sa vlieval do potoka označovaného ako *Papszegi patak*. V tomto názve je vyjadrený posesívny vzťah, pretože názov pochádza z maďarského *pap* – kňaz, *szeg* – lem, *klinec* (prenesene *klin*). V blízkosti tohto potoka je terénny názov *Gátszeg és Papszeg* (z apelatíva *gát* – hrádza a *pap* – kňaz, *szeg* – lem, *klinec*), z čoho vyplýva, že išlo o klin územia patriaci miestnemu kňazovi, cez ktorú tiekol potok a na ňom bola postavená hať.

Nemecké etnikum prichádza na najjužnejšie územie vtedajšej Zvolenskej župy už v 1. polovici 13. storočia, „keď postupovalo po dôležitej ceste, vedúcej z centrálnej časti Uhorska cez Šahy k strieborným banskoštiavnickým baniam.“ (Rábik, 2001, s. 37). V prvej tretine 13. storočia sa Sasi usádzajú v Banskej Štiavnici, Krupine. Druhá nemecká prisťahovalecká vlna prichádza po spustení Uhorska Tatármi (1241-1242), kedy do vyľudnenej a zdecimovanej krajiny pozývajú nemeckých hostí. Nemci sa znova usadzujú v Krupine, neskôr v Dobrej Nive, Babinej, Pliešovciach a dostávajú sa do Zvolena. V. Rábik pripomína dôležitý fakt, že Zvolenčania ihneď po tatárskych vpádoch, kedy prišli o výsadné mestské listiny, žiadajú panovníka o ich obnovenie. Panovník im ich obnovuje, ale pre tunajšie starousadené obyvateľstvo (nie pre hostí, ako tomu bolo zvykom), z čoho vyplýva, že slovenské obyvateľstvo malo vo Zvolene etnickú prevahu a výrazná časť Nemcov sem prichádza neskôr. „Na menší počet Nemcov vo Zvolene tiež významne vplýval aj vznik a formovanie sa nového sídliska na severnom okraji Zvolenskej kotliny – Banskej Bystrice, ktorá vďaka tunajšiemu

¹⁴ Tento prameň pravdepodobne vytváral vo svojom okolí menšie blatisté jazero.

rudnému bohatstvu sa už od polovice 13. storočia stala miestom, kde sa nemecký etnický element koncentroval najintenzívnejšie. Podľa všetkého sa na nemeckom osídlení Banskej Bystrice v jej začiatkoch priamo zúčastnila aj časť nemeckého obyvateľstva zo Zvolena, na čo by poukazoval aj nemecký názov – Neusohl, vo význame Nový Zvolen.“ (Rábik, 2001, s. 44).

Nemecké etnikum v Banskej Bystrici bolo veľmi silné, napriek tomu do konca 13. storočia prevládal slovenský živel – svedčia o tom slovenské toponymá a hydronymá spomínané vo výsadnej listine Ondreja III. z r. 1293. V priebehu 14. storočia sa však situácia zmenila a Banská Bystrica a jej okolie sa čiastočne ponemčila – ide najmä o miesta, kde sa koncentrovala banská a hutnícka výroba.

Nemecký živel sa z Banskej Bystrice postupne dostáva na Horehronie a smerom na Donovaly, kde sa postupne včleňuje do už existujúcich osád. „Silnejšiu zložku nemeckého obyvateľstva možno azda predpokladať len pri dedinách Špania Dolina, Piesky a Staré Hory, keďže tu sa koncentrovala vlastná banská a hutná činnosť.“ (Rábik, 2001, s. 54). Nemci postúpili do Slovenskej Lupče, Ľubietovej a Brezna. S baníctvom v chotári Ľubietovej je spojené aj založenie obce Strelníky (do r. 1948 Šajba), do Brezna prichádzajú aj Nemci z Liptova, ktorí dolovali drahé kovy v Bocianskej doline. Nemeckú kolonizáciu Horehronia doplnili v 16. storočí Nemci, ktorí obsadili napr. dedinu Hronec, Hiadel', Lopej a ďalšie na nemeckom práve.

Nemecké etnikum zanechalo svoju etnickú pečať v hydronymách, ktoré boli motivované nemeckými terénymi názvami: *Grunty* (prameň v Sásavskej doline) < toponymum *Grunt* (to apel. r Grund – pôda, dolina); *Hámor* (prameň pri obci Dolná Lehota) < toponymum *Hámor* (to z apel. r Hammer – železná huta); *Pod Strosom* (variant hydronyma Flochová) < terénny názov *Do Štrosa* (to z apel. r Stross – štrk); *Podtajchovský potok* < toponymum *Podtajchová* (to podľa polohy voči *Tajchu* – ten z apel. r Teich – rybník); *Štál* < toponymum *Štál* (< z apel. r Stall – maštal'); potok *Lajštroch* (pri Kordíkoch), aj *Lajštrošský potok* – tečúci severne od Mýta pod Ďumbierom) boli motivované terénnym názvom *Lajštroch* (ten z r Lehm – hlina + štroch < r Schotter – štrk); potok *Šturec* bol motivovaný oronymom *Šturec* (to z apel. r Sturz – zosuv, zráz); ľavostranný prítok Bukovca – *Riznička* bol pomenovaný podľa terénneho názvu *Riznička* (ten z apel. e Riese – šmyk, žľab).

V rámci celej nomenklatúry hydronymie povodia Hrona existujú hydronymá pochádzajúce priamo z nemeckých apelatív (i keď značne deformovaných): *Kolpašské jazero* aj *Malé Kolpašské* (jazero) – dnes *Malé Studenské jazero* – podľa polohy a príslušnosti k obci Studenec (do roku 1948 Kolbachy – tie z adj. kalt – studený a apel. r Bach – potok); *Rozgrund* (variant Štiavnického jazera) – pravdepodobne z terénneho názvu *Rozgrund* (to z apel. e Rose – ruža + apel. r Grund – zem, dolina); variant potoka Jablonožka pri Dekýši bol na katastrálnej mape r. 1859 zaznamenaný vo forme *Grenzgraben* (to z apel. e Grenze – hranica + sloveso graben – vykopať, vyryť); potok *Štampoch* (prítok Sikenice pri

obci Dekýš); *Štampoch* (variant potoka Tatiar) a variant potoka Sikenica vznikol z apel. r Stein – kameň a apel. r Bach – potok; pramenný tok Kremnického potoka je na špeciálnej mape z r. 1876 zapísaný ako *Trübes Wasser* (z adj. trübe – kalný + apel. Wasser – voda).

Niektoré názvy vodných tokov boli motivované nemeckými etnonymami, prípadne príslušnosťou k obci. Zaujímavosťou je, že tieto názvy si nedávali Nemci sami, ale ich dostávali od iných etnických skupín (najčastejšie od Slovákov): *Nemecká* (podľa toponyma neďaleko Detvy, kde sa usadili Nemci); *Nemecké bane* (neďaleko Harmanca – označoval bane patriace Nemcom); *Švábsky potok* – ľavostranný prítok Kremnický potok (podľa prítomnosti Nemcov pochádzajúcich zo Švábska); *Sásovský potok* (podľa príslušnosti k osade Sásová, nie podľa etnonyma *Sas*, pretože obec Sásová bola pomenovaná podľa svojho majiteľa Mikuláša, nazývaného Sas – syna prvého banskobystričského richtára Ondreja – Rábik, 2001, s. 53).

Posledné etnikum, ktoré ovplyvnilo podobu hydronymie povodia Turca, bolo valašské etnikum. Toto etnikum hospodársky (ale i kultúrne) pozdvihlo Uhorsko, pretože sa začali využívať dovtedy nevyužívané – ladom ležiace lúky. Popri pozitívach však ich migrácia mala aj negatívnu stránku – často sa využívali na vyvolávanie sporov medzi majiteľmi pozemkov alebo si ich páni najímali ako zbojníkov alebo vrahov.

Prvá vlna pastierov, ktorí osídľovali Horehronie na valašskom práve, začala najskôr v druhej polovici 15. storočia (Ratkoš, 1965, s. 138). Roku 1505 sa Valasi usadili už na Ľupčianskom panstve – obsadili okolie obcí Hronec a Valaská. Migrácia postupovala aj na Liptov (už pri prameni Hrona, ale aj od Valaskej cez Mýto pod Ďumbierom), Klenovec – odtiaľ do Detvy, Hriňovej (povodie Slatiny). A. Habovštiak pripomína, že Valasi neboli etnicky jednotliatí, že etnicita vychádzala z kraja, z ktorého prišli na nové územie. Na Slovensku to boli predovšetkým ukrajinské a poľské jazykové prvky, na Moravu Valasi priniesli slovenské lexikalizmy. V toponymii Pohronia sa vyskytujú pôvodné apelatíva, ktoré vo svojom lexikálnom systéme priniesli Valasi – grúň, strunga (ohrada na oddelenie oviec pri dojení), grapa, koliba, pajta, kozol, košút (vyrezaný cap) atď., toponymá Kýčera, Magura, Minčol a pod. Tieto apelatíva motivovali terénne názvy, ktoré boli neskôr motivantami hydroným. Takto boli motivované potoky: *Dlhý grúň*, *Grúň*, *Grúňový potok*, *Jánov grúň*, *Kýčerný potok*, *Magurský potok*, *Ostrý grúň*, *Podkýčera*, *Podstrungová*, *Prostredný grúň*, *Strundžené*, *Kolibiská* (variant potoka Sihlička), *Kozelníki patak* (= Kozelnický potok – variant Jasenice zo Vzdialenostnej mapy z roku 1900), *Košútka*, *Košariská*. Hydronymá *Kozelník* a *Valaská* boli motivované príslušnými ojkonymami a vyjadrujú tak príslušnosť ku katastru obce. Hydronymum *Molčanov* (potok) bolo motivované pomenovaním územia, cez ktoré potok preteká. V antroponyme je vidieť vplyv východoslovenských nárečí – vsunutie vokálu *o* pred (pôvodne) slabičné *l* – stredoslovenský tvar by bol **Mlčanov*.

Z načrtnutej problematiky vyplýva, že podobu hydronymie povodia Hrona v priebehu viac ako tisíc rokov formovali viaceré etniká. Väčšinou prišli za novou prácou, nie s úmyslom dobyvateľov. Ich práca, život a kultúra zostala zachovaná podnes – aj vďaka názvom vrchov, dolín, lesov, polí i potokov.

Literatúra

ĎURKOVÁ, Mária: Sídľiskové pomery na Vígfašskom panstve do začiatku 16. storočia. In: Historický časopis, 1993, 41, č. 1, s. 23 – 35.

ĎURKOVÁ, Mária: Vývoj osídlenia Zvolenskej a Pliešovskej kotliny v stredoveku. In: Historický časopis, 1996, 44, č. 2, s. 161 – 185.

HABOVŠTIK, Anton: Slovná zásoba slovenčiny súvisiaca s valašskou kolonizáciou. In: Habovštiak, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). 1. vyd. Bratislava: Veda 1993, s. 116 – 123.

HLADKÝ, Juraj: Názvy vodných tokov, prameňov a mokradí v Chránenej krajinskej oblasti Ponitrie a ich štandardizácia (povodie Nitry). In: Rosalia. Zv. 16. Ed. M. Ambros. Nitra: Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny et al, 2002, s. 234 – 250. ISBN 80-900489-6-X

HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. 1. vyd. Trnava: Trnavská univerzita – Pedagogická fakulta 2004. 294 s. ISBN 80-8082-008-2 (a).

HLADKÝ, Juraj: O etnických vplyvoch na staršiu hydronymiu v Ponitří. In: Sto rokov od narodenia Jána Stanislava (odkaz jeho diela a dnešný stav slovenskej slavistiky). Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2004. (V tlači) (b).

KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. 1. vyd. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica 2001. 232 s. ISBN 80-8055-577-X.

KRŠKO, Jaromír: Hydronymia povodia Turca. 1. vyd. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2003. 167 s. ISBN 80-8055-763-2 (a).

KRŠKO, Jaromír: Etnické vplyvy na hydronymiu Turca (z hľadiska diachronie). In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia : Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Bratislave, 6.-7. septembra 2002. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV; Bratislava: Filozofická fakulta UK v Bratislave 2003, s. 211 – 220. ISBN 80-224-0791-7 (b).

KRŠKO, Jaromír: Vplyv slovenského a maďarského etnika na podobu hydronymie Slovenska. Referát prednesený na medzinárodnej konferencii Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku (Budapešť, 14. – 15. 10. 2005). V tlači.

KRŠKO, Jaromír: Hydronymia povodia Hrona. rukopis.

MAJTÁN, Milan: Sitno (Eitzelberg) – Sitno. In: Slovenská reč, 66, 2001, č. 3, s. 147 – 152

MALINIÁK, Pavol: Mapa zvolenského majetku Štefana Esterházyho. In: Pamiatky a múzeá, č. 1, 2005, s. 29 – 32. ISSN 1335-4353.

MALINIÁK, Pavol: Mestá Pohronia na mape Johana Adama Artnera. In: Pamiatky a múzeá, 1, 2006. rukopis.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Zv. 1. 1. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2000. 240 s. ISBN 80-7090-530-1.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Zv. 2. 1. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2002. 226 s. ISBN 80-7090-659-6.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov. Zv. 3. 1. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. 232 s. ISBN 80-7090-762-2.

RÁBIK, Vladimír: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: Historický časopis, 49, 1, 2001, s. 37 – 62.

RATKOŠ, Peter: Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia. In: Slovenský národopis, XIII, 1965, č. 2 – 3, s. 135 – 158.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 1. 2. vydanie. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry 1999. 485 s. ISBN 80-88878-49-7

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. Slovník mien s mapovými prílohami. Zv. 2. 2. vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004. 533 s. + 26 máp. ISBN 80-88878-89-6

ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. 1. vyd. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932. 564 s. + 3 s. príloha.

TOMEČEK, Oto: Rekonštrukcia cestnej siete Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia. In: Acta Historica Neosoliensia, tomus 3, Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici, s. 40 – 46. ISBN 80-8055-457-9

TOMEČEK, Oto: Banská Bystrica a jej okolie na mape I. vojenského mapovania. In: Historické mapy. Zborník referátov z vedeckej konferencie. Bratislava 2005, s. 231 – 238.

VARSIK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. 1. vyd. Bratislava: Veda 1989. 181 s. ISBN 80-224-0163-3

ŽUDEL, Juraj: Národnostná štruktúra obyvateľstva na južnom Slovensku v 1. polovici 18. storočia. In: Geografický časopis, 44, 1992, s. 140 – 148.

Tento príspevok predstavuje časť grantového projektu Vedeckej univerzitnej grantovej agentúry UMB v Banskej Bystrici č. 10/2004 *Multimediálna projekcia spracovania hydronymie povodia Hrona a Torysy*.

Poetika knížiek ľudového čítania staršej a mladšej proveniencie

Martina Kubealaková

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied UMB,
Banská Bystrica

Problematiku knížiek ľudového čítania staršej proveniencie v našom kultúrno-historickom prostredí svojim výskumom analyzuje i zviditeľňuje Zuzana Hurtajová. Je nepopierateľné, že knižky ľudového čítania majú viac než päťsto-ročnú tradíciu, sú organickou súčasťou slovenskej národnej literatúry, hoci o svoju „organickosť“ musia ešte stále bojovať, aby sa zbavili príznaku výraznej